

Лада Коломієць, доцент

Комунікативний та психолінгвістичний аспекти процесу перекладу: критика “моделей процесу” В. Льоршера

Однією з небагатьох спроб порівняльного аналізу створених протягом 1960-80х рр. моделей процесу перекладу стала праця В. Льоршера “Реальне виконання перекладу, процес перекладу та стратегії перекладу: психолінгвістичне дослідження” (W. Lörcher “Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies”) [1]. На думку її автора, сучасна теорія перекладу є загалом 1) прескриптивною (prescriptive), 2) орієнтованою на абстрактну ідеалізацію мовної компетенції перекладача (competence-oriented), 3) орієнтованою на переклад як готовий кінцевий продукт (product-oriented). Значно менше в ній використовуються такі підходи, як 1) описовий (descriptive), 2) орієнтований на реальне виконання перекладу (performance-oriented), 3) орієнтований на процес перекладу (process-oriented). Вчений описує кілька відомих лінгвістичних моделей перекладу, подаючи їх у двох аспектах: внутрішньому (internal) і зовнішньому (external), які частково між собою перетинаються. Під внутрішнім аспектом розуміється оцінка моделі з погляду її точності і простоти, а також якості, зв'язності й можливої взаємодії компонентів моделі. Під зовнішнім аспектом розуміється вивчення моделі щодо її співвіднесеності з об'єктом, тобто чи відповідає даній моделі певна психологічна реальність та до якої міри моделі можуть відображати розумові процеси, що відбуваються у свідомості живої людини в реальному часі [2].

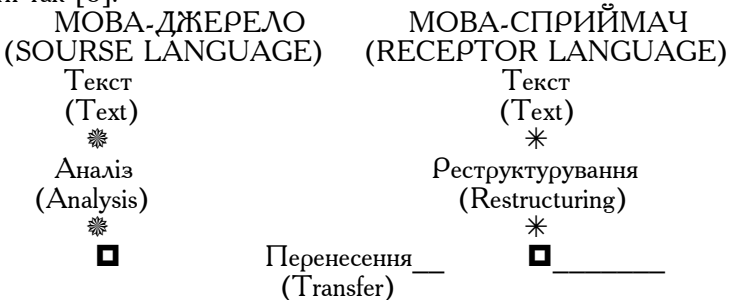
Вслід за Льоршером, розглянемо модель Г. Діллера і Дж. Корнеліуса [3]. Відповідно до цієї моделі, відправник (S) продукує текст (T) мовою джерела (SL). Перекладач функціонує і як одержувач (R_{SL}) тексту мовою джерела (T_{SL}) і як відправник цільовою мовою (S_{TL}), який продукує текст

(T_{TL}) для одержувача цільовою мовою (R_{TL}). Критерієм визнання тексту цільовою мовою перекладом вихідного тексту виступає зміна лінгвістичного коду ($SL \rightarrow TL$), а також еквівалентність значення двох текстів. Таким чином, еквівалентність значення функціонує як постійний фактор на міжмовному і міжтекстовому рівнях. За Діллером і Корнеліусом, значення складається з семи компонентів:

1. об'єкт, про який ідеться у тексті-сегменті;
2. вид референції;
3. риси, якості і т. ін., приписувані об'єкту текстом-сегментом;
4. вид атрибуції;
5. невисловлена сила тексту-сегменту;
6. спосіб реалізації ілокуційної сили (illocutionary force) тексту-сегменту;
7. гадані властивості ілокуційного акту (illocutionary act).

З цього випливає, що значення тексту мовою джерела і значення тексту мовою перекладу можуть вважатися еквівалентними, якщо вони є семантичними (компоненти 1. і 3.), прагматичними (компонент 5.) і стилістичними (компоненти 2., 4., 6. і 7.) еквівалентами [4].

Стисло розглянемо модель процесу перекладу Ю. Найди, яка ґрунтується на припущенні, що “замість того, щоб прямо йти від одного набору поверхових структур до іншого, компетентний перекладач насправді іде на позір обхідним шляхом, вдаючись до процесу аналізу, перенесення і реструктурування” [5]. Стадії перекладацького процесу, за Найдою, -- аналіз, перенесення і реструктурування — схематично можна зобразити так [6]:

На першій стадії перекладач розкладає повідомлення вихідною мовою на найпростіші і структурно найясніші форми. Цей аналіз мови-джерела має три аспекти: граматичний

(grammatical), референтно-семантичний (referential-semantic) і конотативний (connotative). Граматичний аспект аналізу полягає в тому, що поверхові структури трансформуються назад до ядрових відповідно до ранньої теорії генеративної граматики Н. Хомського (мається на увазі його праця “Синтаксичні структури” (“Syntactic Structures”), 1957 р.). Тобто перекладач трансформує складні мовні структури у прості. Він здійснює ці зворотні трансформації інтуїтивно з метою якнайяснішого й найменш неоднозначного вираження синтаксичних зв’язків між складовими елементами. Референтно-семантичний аналіз визначає межі потенційної зміни значення лексичних одиниць, щоб можна було точно встановити їх конкретне значення у відповідному контексті. Це аналіз, по-перше, синтаксичної структури, по-друге, семотактичної структури (сполучуваності лексем). Що ж до аналізу конотативного компонента значення, то він є переважно стилістичним і охоплює всі мовні одиниці від звуків і звукосполучень до цілого дискурсу. Поза межами конотативного аналізу залишається “емотивна відповідь на тематичний зміст комунікації”, оскільки “це щось таке, що не входить до царини лінгвістики” [7].

Перенесення є другою стадією процесу перекладу, що відбувається на рівні ядер (kernels) чи близькому до нього рівні (near-kernels); оскільки, по-перше, значення і зв’язки між значеннями у повідомленні, що передається, краще розкриваються у простіших структурах, а по-друге, на ядровому чи близькому до нього рівні мови значно менше різняться між собою, ніж на структурно складніших рівнях, внаслідок чого повідомлення якнайточніше може бути передане саме на рівні ядер чи близькому до нього рівні [8]. На стадії перенесення систематично відбуваються три типи змін по відношенню до тексту вихідною мовою:

- ✓ повна редистрибуція (це переважно стосується ідіоматичних висловів);
- ✓ аналітична редистрибуція (коли одній лексемі мови-джерела відповідає комбінація лексем цільової мови);
- ✓ синтез (коли комбінації лексем мови-джерела відповідає одна лексема цільової мови).

На третій стадії процесу перекладу — стадії реструктурування, або синтезу, -- перенесені в цільову мову ядра трансформуються в поверхові структури. Цей процес синтезу значною мірою залежить від структури цільової мови і має як формальні так і функціональні аспекти. Серед формальних

аспектів — стилістичний рівень і тип тексту, який прагне реалізувати створений в цільовій мові текст. Функціональний, або динамічний, аспект процесу синтезу полягає в його націленості на адресата перекладу. Перенесені в цільову мову ядра обробляються таким чином, що поверхові структури тексту цільовою мовою оптимально спрямовані на сприймача, оскільки вирішальною в процесі перекладу Найда вважає роль сприймача: “Переклад може бути адекватним лише за умови, що реакція гаданого сприймача є задовільною”. А сам процес перекладу Найда мислить як “відтворення цільовою мовою найближчого природного еквівалента до повідомлення вихідною мовою, по-перше, в тому, що стосується значення, а по-друге, в тому, що стосується стилю” [9].

Проаналізуємо також модель процесу перекладу, що належить О. Кейду [10]. Вона визначає місце перекладу в межах теорії комунікації. Автор переконаний, що комунікативний підхід до перекладу дозволить розкрити специфіку різних компонентів перекладу, ігнорування якої, на його думку, є основним недоліком попередніх досліджень. Отож, Кейд вважає, що комунікативний підхід до перекладу має свої переваги, оскільки він може стимулювати вивчення різних факторів, включених у процес перекладу, суміжними дисциплінами, такими як мікро- і макролінгвістика, психологія, нейрофізіологія, епістемологія, естетика. Кейд висуває дві концепції перекладу: вужчу, мікролінгвістичну (micro-linguistic) концепцію, яка обмежується зміною коду вихідної мови на код цільової мови, та ширшу, комунікативно-теоретичну (communication-theoretical) концепцію, за якою переклад розглядається як комунікативний процес, до якого залучені дві мови. Відповідно до моделі Кейда, комунікація має три стадії, з яких кожна попередня повинна бути успішно завершена, щоб відбувалась наступна. На першій стадії відбувається комунікація між відправником і перекладачем у функції одержувача. Ця комунікація здійснюється через текст вихідною мовою. Друга стадія характеризується зміною коду вихідної мови на код цільової мови, реалізованою перекладачем. На третій стадії відбувається комунікація між перекладачем у функції відправника цільовою мовою та одержувача цільовою мовою засобами цільового тексту. Таким чином, процес перекладу складається з 1) декодування тексту вихідною мовою перекладачем у функції одержувача, 2) зміни перекладачем коду вихідного тексту, 3) реалізації повідомлення, що містилося у

вихідному тексті, в тексті цільовою мовою для нового одержувача.

З точки зору комунікативно-теоретичного підходу, основною проблемою перекладу вважається проблема збереження у цільовому тексті комунікативного впливу вихідного тексту на перекладача, який, своєю чергою, має справити на одержувача цільового тексту той самий комунікативний вплив, що є передумовою узгодженості інформаційного змісту та комунікаційної цінності вихідного і цільового тексту. Однак, як зауважує Льюршер, комунікативну цінність тексту визначити надзвичайно важко, оскільки наміри існують лише у свідомості індивідуумів [11]. Проте можливо лінгвістичними засобами, не звертаючись до намірів продуцента тексту, визначити інформаційну цінність тексту, тобто лінгвістичну реалізацію намірів продуцента тексту, яка є відповідною до комунікативної цінності тексту [12]. Для комунікативно-теоретичного підходу достатньою умовою є збереження інваріантною предметної співвіднесеності тексту. Ця інваріантність є обов'язковою у перекладі, оскільки сигніфікативне значення тексту, його прагматична цінність і формальний рівень не можуть завжди залишатися інваріантними при перекладі [13].

Четвертою моделлю процесу перекладу, що її наводить Льюршер, є модель Д. Штейна [14], удосконалена Г. Геніком і П. Кусмаулом [15]. Ця модель спирається на теорію тексту, запропоновану С. Шмідтом [16]. Згідно з цією теорією, текст може визначатися як упорядкований набір настанов партнерові комунікації. Саме в процесі комунікації співрозмовники реалізують настанови тексту, тобто його значення. Таким чином, ізольований текст не має жодного значення, набуваючи його лише в комунікації. На думку Штейна, ідея тексту як упорядкованого набору настанов партнерові комунікації може бути успішно використана в теорії перекладу. Запропонована ним на основі цієї ідеї модель процесу перекладу унаочнює ідеальний процес комунікації між виробником тексту вихідною мовою, одержувачем тексту вихідною мовою, виробником тексту цільовою мовою та одержувачем тексту цільовою мовою [17]. Детальніше цю схему можна пояснити наступним чином. Виробник тексту вихідною мовою (source-language text producer) має певний комунікативний намір (communicative intention) і бажає спричинити до дії певну комунікативну функцію (communicative function) в одержувачі тексту вихідною мовою (source-language text receiver) (напр., ставлення до чогось і т. ін.). Щоб переконатися, що бажаний комунікативний

вплив на одержувача був здійснений, виробник тексту враховує ситуацію адресата (the situation of the addressee). На додаток, виробник інформує себе про текстуальне знання (textual knowledge), накопичені в комунікації, що передувала даній (preceding communication). Враховуючи свої знання про ситуацію адресата і знання тексту, виробник тексту підбирає саме ті знаки мови-джерела (source-language signs), які найвірогідніше спричинять відповідну до його наміру реакцію одержувача. Якщо виробник тексту повинен робити перспективний розрахунок того, як використати знаки мови, щоб найоптимальніше реалізувати свій намір, то перекладач відіграє зовсім іншу роль у комунікаційному процесі перекладу (translational communication process). Його найпершим завданням є встановити комунікативний намір виробника тексту вихідною мовою, застосовуючи ретроспективний розрахунок. Врахувавши ситуацію вихідного адресата (SL addressee's situation) і текстуальне знання, перекладач вивчає знаки вихідної мови, які відправник тексту відібрав і використав для створення вихідного тексту. Крім того, перекладач зосереджується на характері способу використання знаків мови у тексті й, таким чином, приходить до висновку про те, яким був можливий намір виробника тексту вихідною мовою. Як стверджує Штейн, перше завдання перекладача можна вважати успішно виконаним, якщо перекладач викликає в одержувача тексту цільовою мовою таку комунікативну функцію, яка є максимально подібною до комунікативного наміру виробника тексту вихідною мовою, тобто коли комунікативний намір виробника тексту цільовою мовою виявляється ідентичним до комунікативного наміру виробника тексту вихідною мовою [18].

Отже, вивчивши намір відправника вихідною мовою, перекладач діє як виробник у цільовій мові. Врахувавши ситуацію адресата цільової мови і текстуальне знання, перекладач відбирає ті знаки цільової мови, що можуть створити такий комунікативний вплив на адресата цільової мови, який був би найбільш подібним до функції, спричиненої вихідним текстом. З цього випливає, що процеси виробництва вихідного і цільового тексту є подібними між собою, а комунікативний намір перекладача є результатом їх посередництва. Таким чином, процес перекладу може розглядатися як процес відбору й оптимізації з фіксованими компонентами і заданим набором знаків. При підборі знаків слід вдатися по допомогу до фіксованих компонентів, пам'ятаючи про необхідність максимального досягнення мети.

Ознайомимося ближче з моделлю стратегії перекладу Геніка і Кусмаула, відправною точкою для створення якої стала модель Штейна. Ці вчені розглядають процес перекладу як процес прийняття рішень (decision-making) і розв'язання завдань (problem-solving). Рішення, що приймаються на різних мовних рівнях (текст, речення, слово), детерміновані метою комунікації (purpose of the communication), яка є “точкою Архімеда” (“Archimedean Point”) в перекладі. Поняття мети комунікації уможливує опис процесу перекладу і є суттєвою допомогою перекладачеві. Також вказується на те, що ні інформація, яку передає перекладач, ні функція тексту не впливає з індивідуального комунікативного наміру (individual communicative intention) перекладача як відправника і виробника тексту [19]. Таким чином, усі комунікативні функції – від функції тексту до функції окремого слова -- стають змінними величинами (variables), які встановлюються відповідно до конкретного наміру і мети перекладацької комунікації (translational communication).

За висновком Льоршера, стратегію перекладу Геніка і Кусмаула можна вважати практичним застосуванням теоретичної моделі Штейна з однією важливою модифікацією [20]. Вона стосується статусу комунікативного наміру. Якщо Штейн основною умовою перекладу вважає максимальну подібність між комунікативним наміром виробника тексту вихідною мовою і комунікативним наміром виробника тексту цільовою мовою, то Генік і Кусмаул розглядають її лише як один тип перекладу. До іншого типу вони відносять переклади -- не менш важливі й виправдані, -- комунікативна функція яких відрізняється від комунікативної функції оригіналу (наприклад, переклади “Дон Кіхота” чи “Мандрів Гуллівера” для дітей та молоді тощо) [21].

Ретельно описавши п'ять універсальних моделей перекладу, кожна з яких, на думку її творців, мала б найбільш повно охопити увесь процес перекладу, Льоршер наголошує на загальній недосконалоості моделей процесу перекладу в тому,

що

1) процес перекладу розглядається ними у прескриптивний чи статистично-дескриптивний спосіб; у першому випадку ідеальний перекладач, слідуючи інструкціям, має створити оптимальний переклад, у другому – взаємодія складових перекладацького процесу зображається за допомогою спрощеної ідеалістичної схеми, котра не враховує динаміки цього процесу;

- 2) жодна з моделей не пояснює психологічної реальності процесу перекладу як широкої розумової активності перекладача, залишаючи без відповіді наступні питання: а) що саме відбувається в свідомості перекладача, коли він передає вихідний текст цільовою мовою? б) чи об'єднує в собі складний процес перекладу різні розумові субпроцеси? в) якою є їхня можлива природа? г) як перекладач інтегрує ці субпроцеси під час процесу перекладу?
- 3) всі моделі перекладу розглядають об'єкт своїх досліджень не в емпіричному, а в теоретико-споглядальному аспекті; згідно з цими моделями, складові процесу перекладу та їх гадає взаємодія виводяться раціоналістично шляхом логічної дедукції, ігноруючи можливість застосування емпіричної індукції; при цьому процес перекладу виявляється цілком раціональним процесом, що можливе тільки в ідеально сконструйованій, а не в реальній дійсності;
- 4) знання про процес перекладу, яке містять моделі перекладу, пов'язане з поняттями “професійний перекладач” (professional translator) і “вповні розвинута перекладацька компетенція” (fully developed translational competence); тоді як завданням свого власного дослідження Льюїс вбачає вивчення “рудиментарної здатності непрофесійного, частково компетентного перекладача бути посередником та реалізацію цієї здатності в процесі перекладу” (“the non-professional, partly competent translator’s rudimentary ability to mediate and its realization in the translation process”) [22].

Альтернативою моделюючому підходу до процесу перекладу виступає перформенс-аналітичний підхід (performance-analytical approach) Льюїсера: підхід, який враховує реальну лінгвістичну поведінку перекладача, його мовні реакції як конкретного індивідуума в конкретній ситуації (термін performance у лінгвістичному аспекті означає “реальну лінгвістичну поведінку конкретного індивідуума в конкретній ситуації, включаючи моменти сумніву, недосконалість пам'яті, обмовки або труднощі побудови довгих чи складних синтаксичних структур” [23]). За Льюїсером, процес перекладу — це ретроспективно-перспективний процес (retrospective-prospective process), що характеризується як фазами, в яких частини тексту мови-джерела, що не викликають труднощів, переносяться перекладачем у цільову мову, так і фазами, в яких перекладач зустрічається з труднощами, для усунення яких необхідне вироблення певних стратегічних ходів. Під час таких фаз пере-

кладу сам напрямок процесу перекладу не є винятково лінійним чи послідовним. Продукуючи переклади, суб'єкти часто використовують стратегічні елементи ретроспективного характеру, такі як моніторинг, або перевірка (monitoring), і перефразування, або зміна формулювання (rephrasing), частин тексту мови-джерела чи мови-сприймача. На додаток до перспективного елемента, очевидного поступу в напрямку до поставленої мети, існує також і ретроспективний елемент, просування до попередньої інформації та її використання, яке може бути, хоч і не обов'язково, функціонально важливим для досягнення мети. В рамках психолінгвістичного розуміння процесу перекладу як процесу розв'язання проблем (problem-solving) його ретроспективно-перспективний характер може бути описаний наступним чином: після усвідомлення та/або вербалізації якоїсь проблеми перекладач розпочинає пошуки її (можливо, попереднього) розв'язання. Зосереджуючись на глобальному завданні своєї діяльності, тобто на перекладацькій продукції, й прагнучи досягнути цієї мети (що дорівнює перспективному елементу), він часто повертається назад, орієнтуючись на вже створені ним частини тексту цільовою мовою та/або на частини тексту-джерела, вже ним сприйняті (що дорівнює ретроспективному елементу). Ретроспективний аналіз, пророблений шляхом моніторингу чи перефразування, звичайно охоплює речення або частину речення, де міститься відповідна проблема. Дуже рідко, й лише на ґрунті лексичних проблем, перекладач звертається до лексики, яка безпосередньо передує проблемній частині тексту. Взагалі, що точніше й недвозначніше сформульовано проблему, то легше вона може бути розв'язана. Процес формулювання проблеми не обов'язково повинен (повністю) усвідомлюватися продуцентом тексту. Якщо ж проблема формулюється цілком усвідомлено, тоді вона опиняється у центрі його когнітивної уваги (cognitive attention). За допомогою чистої інтуїції, спонтанної асоціації чи активізації в пам'яті інформаційної мережі суб'єкт використовує передуючу інформацію, щоб отримати підкази (заздалегідного) розв'язання проблеми, або ж, що найвірогідніше, підкази, які служать необхідною передумовою розв'язання проблеми. Такі підкази можуть поставати принаймні в три різні способи: 1. Розкидані у тексті проблеми можуть бути ретроспективно локалізовані й чіткіше усвідомлені в їх різних вимірах, а отже, можуть краще поміститись у фокус когнітивної уваги суб'єкта. 2. Проблематичні частини тексту-джерела розглядаються в їх контексті, що дозволяє суб'єктові

одержати додаткову дедуктивну інформацію про їх синтаксичну включеність, шкалу значень та використання. Це головню стосується перекладів на рідну мову. 3. Шляхом зосередження уваги суб'єкта на синтаксичній структурі частини тексту, що вже продукована ним цільовою мовою, і в якій проблематична частина тексту-джерела повинна бути включена до перекладу [24].

Ретроспективний елемент особливо важливий у процесі перевірки (заздалегідних) розв'язань проблем перекладу. На переконання Льоршера, дані чітко засвідчують, що суб'єкти систематично співвідносять (заздалегідні) розв'язання з передуючими частинами тексту вихідною мовою та/або тексту цільовою мовою. Вдаючись до цього, вони використовують своє знання чи "відчуття" міжмовних відношень еквівалентності та/або точності й адекватності частин тексту цільовою мовою. Коли (заздалегідне) розв'язання виявляється помилковим чи неоптимальним, якщо брати до уваги засвоєну структуру очікувань (expectation structure) суб'єкта (про це див. далі), то під час ретроспективного процесу перевірки суб'єкт намагається знайти нове (заздалегідне) розв'язання. При цьому він враховує важливі осяння, які приносить процес перевірки. (Заздалегідні) розв'язання, одержані таким чином, будуть неодноразово перевірятися. На думку Льоршера, перевірка (заздалегідних) розв'язань проблем та включеній до неї ретроспективний елемент відіграють високопродуктивну роль у процесі розробки нових, потенційно адекватніших, (заздалегідних) розв'язань, а самі ретроспективно-перспективні прийоми не обмежуються процесом перекладу, зустрічаючись в усіх процесах використання мови, в яких психомоторні й понятійні навички інтегративно взаємодіють [25].

Згідно з природою перекладу як інтерлінгвального використання мови, звернення перекладача по допомогу як до частин тексту вихідною мовою, так і частин тексту цільовою мовою, та використання ним обох цих джерел інформації задля досягнення мети є характерним для ретроспективно-перспективної діяльності в рамках процесу перекладу. Частини тексту вихідною мовою і тексту цільовою мовою, вже сприйняті або продуковані перекладачем, використовуються й упорядковуються ним для досягнення мети (тобто створення перекладацької продукції). Перекладач може систематично збирати передуючу інформацію, переробляти її, нарощуючи нову інформацію, й використовуючи її для досягнення мети. На сьогодні не можна точно відповісти на питання, коли і в яких

обставинах перекладач використовує ті чи інші ретроспективні прийоми. Однак дані ясно свідчать про існування психолінгвістичного мінімаксного принципу (*minimax principle*). Згідно із цим принципом, суб'єкти прагнуть, щоб їх когнітивне навантаження (*cognitive load*) під час перекладу було якомога легшим. Зазвичай вони не просуються до глибшого рівня когнітивної обробки, який є більш абстрактним і несе на собі більше когнітивне навантаження, аж доки обробка на поверховішому рівні не виявиться неуспішною чи незадовільною. Відповідно, суб'єкти також використовують загалом інтелектуально менш складні стратегії та елементи стратегій, передусім, такі, як моніторинг (*monitoring*). Вони використовують інтелектуально складніші стратегії та елементи стратегій, такі, як перефразування (*rephrasing*), лише тоді, коли не можуть впоратися із розв'язанням певної проблеми [26].

У зв'язку з декодуючою стадією синхронного перекладу Кейд і Картельєрі вказували на те, що "...перекладач будує в самому собі модель очікування, котра стає все більш і більш точно вираженою з кожною об'єктивною даністю тексту мовиджерела, який він сприйняв" [27]. Можна припустити, як стверджує Льюршер, існування феномену структури очікувань і в межах процесу перекладу. Це підтверджується кількома результатами, які дав якісний і кількісний аналіз:

Результати дослідження базової і розширених структур показав, що не *тип* проблеми, чи не в першу чергу він, є вирішальним фактором конкретної реалізації стратегії перекладу, а швидше — складність і важкість проблеми, як її оцінює суб'єкт. Усвідомлюючи та/або вербалізуючи проблему перекладу, суб'єкт часто оцінює її складність і важкість. В процесі цього він також виявляє очікування, що стосуються стратегічного зусилля, яке має бути зроблене для розв'язання проблеми. Ці очікування репрезентують один аспект структури очікувань суб'єкта. Те, що такі очікування справді існують, підтверджується прикладами. Так, якщо суб'єкти опиняються перед певними проблемами, які вони вважають складними чи важкими для розв'язання, вони постійно вдаються до наступної стратегії: розбивають проблему на частини й намагаються розв'язати її послідовно. Це стосується передусім синтаксичних проблем у перекладах з рідної мови, лексичних проблем у перекладах на рідну мову та лексико-синтаксичних проблем у перекладах в обох напрямках.

Перефразовування частин тексту цільовою мовою, їх перевірка та задум подальших версій перекладу також пере-

дбачають існування очікувань суб'єкта щодо продукту перекладу. Коли суб'єкт перефразовує частину тексту цільовою мовою, то він уже повинен мати певні уявлення про іншу частину цього тексту, яка може послужити еквівалентом до неї і, таким чином, функціонувати як її видозмінене формулювання. Перевірка і підтвердження, видозміна або ж відхилення (заздалегідного) розв'язання відбувається на тлі уявлень про те, що може служити ймовірним або оптимальним рішенням, а що — ні.

Те ж саме стосується концепції другої чи подальшої версії перекладу. Тут очікування суб'єкта щодо оптимального тексту цільової мови відіграють вирішальну роль. Хоча структури очікувань дуже важливі для процесу перекладу, вони в жодному разі не обмежуються цією сферою. У процесі перекладу структури очікувань суб'єктів, можливо, створюються взаємодією між процесами сприйняття тексту вихідної мови і продукування тексту цільової мови. Як випливає з даних, суб'єкти виявляють певні нечіткі уявлення про продукт перекладу під час свого першого сприйняття тексту вихідною мовою. З одного боку, ці уявлення стосуються того, яким повинен бути можливий чи оптимальний переклад. А з іншого боку, вони стосуються того, яким цей можливий чи оптимальний переклад не повинен бути. Ці уявлення, які також значною мірою залежать від знання суб'єктом включених до перекладу мов, його досвіду в перекладацькій справі та тих частин його знань, які пов'язані з розумінням тексту, -- об'єднуються у структуру очікувань під час продукування перекладу. Структура очікувань безперервно розвивається, видозмінюється й удосконалюється суб'єктами. З одного боку, вони регулярно повертаються до тексту вихідною мовою, інтерпретують в окремих гранях його значення та/або вичленовують з нього інформацію формального плану, наприклад, про синтаксичні конструкції, схеми речень чи структуру тексту, і в такий спосіб розвивають конкретні уявлення про адекватний переклад. З іншого боку, суб'єкти успішно продукують текст цільовою мовою, створюють проміжні результати, які мають статус (заздалегідних) розв'язань проблем перекладу, перевіряють їх, можливо, видозмінюють, перефразовують частини тексту цільовою мовою і, цим само, -- уточнюють або змінюють свої структури очікувань відповідно до проміжних результатів [28].

Як свідчать факти, стверджує Льоршер, частини тексту можуть бути перекладені двома різними способами: 1) способом орієнтації на знак/форму (sign-/form-oriented) та 2) спо-

собом орієнтації на смисл (sense-oriented). Заміна знаків переважно відбувається в сфері лексики (суб'єкт здійснює переклад завдяки автоматичному асоціативному процесу урівнювання: сегмент тексту вихідною мовою зберігається в його пам'яті як частина лексемного рівняння, другою частиною якого є сегмент тексту цільовою мовою). Встановити те, що переклад орієнтований на знак, можна на основі кількох прикмет:

Коли частина тексту цільовою мовою продукується негайно після сприйняття частини тексту вихідною мовою. Завдяки автоматичному асоціативному процесу відповідна частина тексту цільовою мовою стає наявною за дуже короткий проміжок часу і може бути вербалізована. Переклад, що орієнтується на смисл, залежить від розумових процесів і контролюється ними. Це процеси відокремлення форм/знаків вихідної мови від їх смислу та комбінації їх зі знаками/формами цільової мови, що вимагає значно довшого періоду часу, ніж автоматичні асоціативні процеси.

Коли суб'єкти вербалізують частини тексту цільовою мовою, які являють собою буквальний, якщо не дослівний, переклад частин тексту вихідною мовою.

Ще одним індикатором орієнтованого на знак перекладу є негативні розв'язання проблем перекладу (коли частини тексту цільовою мовою не можуть функціонувати як розв'язання проблем перекладу, хоч і пропонуються як такі). Вони часто є результатом буквального перекладу частини тексту вихідною мовою, проте, на відміну від описаного в попередньому пункті, користувачі такого перекладу усвідомлюють неадекватність відповідної частини тексту цільовою мовою.

Багатократні вербалізації проблем перекладу можуть функціонувати як потенційні індикатори орієнтованого на знак перекладу. Коли суб'єкти вербалізують лексичні проблеми перекладу кілька разів, вони можуть тим само поставити їх у фокус своєї когнітивної уваги, а завдяки асоціативному процесу, наприклад, вони можуть успішно застосувати лексемне рівняння, яке було завчене раніше, але не активізоване в пам'яті.

Перефразовування сегментів тексту вихідної мови також може вказувати на переклад, орієнтований на знак. Саме перефразовування здійснюється у спосіб, орієнтований на смисл, однак сегменти тексту, які є його результатом, знову ж таки, за допомогою процесу асоціації, можуть активізувати лексемні рівняння, що зберігаються в пам'яті [29].

Процеси перекладу, орієнтованого на знак, і перекладу, орієнтованого на смисл, показані у наступних схемах [30]:

Переклад, орієнтований на знак

Знак вихідної мови

Знак цільової мови

Лексемне рівняння,
завчене та відкладене в пам'яті:

Знак ВМ = Знак ЦМ
(напр., автоматична асоціація)

Переклад, орієнтований на смисл

Знаки вихідної мови

Знаки цільової мови

Роз'єднання

Комбінування

СМИСЛ

(репрезентований понятійно)

Процес відокремлення знаків вихідної мови від їх смислу може здійснюватися двома різними способами:

Суб'єкти інколи повертаються до попередніх, проблематичних сегментів тексту вихідної мови. Засобами такого моніторингу, що головним чином відбувається на лексемному і синтагматичному рівні, суб'єкти можуть встановити смисл, комбінуючи його зі знаками вихідної мови, або ж, якщо сприйняття ускладнене, — успішно наблизитись до нього. В такий спосіб смисл відокремлюється від знаків вихідної мови й виноситься у фокус уваги суб'єкта.

Суб'єкти інколи повертаються до попередніх, проблематичних сегментів тексту вихідної мови й перефразовують їх, тобто намагаються знайти у вихідній мові сегменти, які відрізняються за формою, але мають приблизно той самий смисл. З одного боку, такі перефразовування вимагають від перекладача знання тих елементів, які мають приблизно те саме значення у вихідній мові, і які, таким чином, можуть виступати як видозміни формулювання. З іншого боку, завдяки перефразовуванню суб'єкти починають не тільки усвідомлювати смисл якоїсь частини тексту вихідної мови, а й розрізняти ті компоненти смислу, якими можуть різнитися між собою два сегменти тексту вихідною мовою [31].

Обидва висвітлені вище підходи до перекладу, як зауважує сам Льоршер, це лише дві екстремі, між якими здійснюється конкретна перекладацька активність суб'єктів. Інакше кажучи, у праці професійних перекладачів не зустрічається перекладу, орієнтованого винятково на смисл або винятково на знак.

Таким чином, на противагу ідеї моделювання процесу перекладу, Льоршер висуває ідею перформенс-аналітичного підходу до процесу перекладу, тобто підходу, який має враховувати реальну лінгвістичну поведінку перекладача, його мовні реакції як конкретного індивідуума в конкретній ситуації. При цьому процес перекладу розуміється ним не як лінійний, чи послідовний (таке розуміння характеризує моделюючий підхід до перекладу), а як ретроспективно-перспективний процес.

Література:

1. Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: a psycholinguistic investigation. – Tübingen: Narr, 1991. – P.7.
2. Там само. – С.8.
3. Diller H.-J., Kornelius J. Linguistische Probleme der Übersetzung. – Tübingen, 1978.
4. Там само. – С.10,16.
5. Nida, E.A. Science of Translation //Language. -- № 45. – P. 484.
6. Там само.
7. Там само. – С.491.
8. Там само. – С.492.
9. Там само. – С.494, 495.
10. Kade O. Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation //Beihefte zur Zeitschrift "Fremdsprachen". Bd. II. – Leipzig, 1968. – Ss. 3-19; див. також: Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: a psycholinguistic investigation. – P.18-21.
11. Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: a psycholinguistic investigation. – P.19.
12. Kade O. Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation //Beihefte zur Zeitschrift "Fremdsprachen". Bd. II. – S.9.
13. Там само. – С.11.
14. Stein D. Theoretische Grundlagen der Übersetzungswissenschaft. – Tübingen, 1980.
15. Hönig H.G., Kußmaul P. Strategie der Übersetzung: Ein Lehr- und Arbeitsbuch. – Tübingen, 1982.
16. Schmidt S.J. Texttheorie: Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation. – München, 1973.
17. Stein D. Theoretische Grundlagen der Übersetzungswissenschaft. – S.62.
18. Там само. – С.67.
19. Hönig H.G., Kußmaul P. Strategie der Übersetzung: Ein Lehr- und Arbeitsbuch. – S.13.
20. Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: a psycholinguistic investigation. – P.24.
21. Hönig H.G., Kußmaul P. Strategie der Übersetzung: Ein Lehr- und Arbeitsbuch. – S.40.

22. Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: a psycholinguistic investigation. – P.27.
23. Trask R.L. A Student's Dictionary of Language and Linguistics. – London-New York-Sydney-Auckland, 1997. – P.166.
24. Там само. – С.265, 266.
25. Там само. – С.266, 267.
26. Там само.
27. Kade O., Cartellieri C. Some methodological aspects of simultaneous interpreting //Babel, XVII, 1971. – P.12; див. також: Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: a psycholinguistic investigation. – P.268.
28. Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: a psycholinguistic investigation. – P.268, 270-271.
29. Там само. – С.272, 273, 274.
30. Там само. – С.274-275.
31. Там само. – С.274.